А.Б. Блага

Механізм вчинення насильницьких злочинів і правопорушень проти членів сім'ї

Ефективне попередження правопорушень, у тому числі і проти членів сім'ї, припускає попереднє вивчення механізму даних діянь. У центрі уваги даної статті стоїть саме це питання.

Відповідно до сучасних уявлень, механізм протиправної поведінки охоплює не тільки безпосередньо саме правопорушення, але і його детермінанти. Зрозуміло, що ніякий зовнішній акт здійснення свідомого вчинку, у тому числі і правопорушення, не відбувається спонтанно; він майже завжди підготовлений більш-менш тривалим періодом виникнення мотивів, планування діяння й ухвалення рішення про його здійснення. Йому передує ряд етапів психічної діяльності суб'єкта, що поступово формують спрямованість вчинку і його фактичне виконання. Протиправна поведінка людини це процес, що розвертається як у просторі, так і в часі. Він включає не тільки самі дії, що змінюють зовнішнє середовище, але і попередні їм психологічні явища і процеси [1, с.32].

Як відомо, правопорушення за своїми суб'єктивними властивостями підрозділяються на умисні і необережні. Що стосується насильства в сім'ї, то ми вважаємо, що не можна відносити до цієї категорії які-небудь діяння, вчинені проти членів сім'ї з необережності. Це пояснюється тим, що насильство – це свідоме вольове діяння, оскільки незалежно від того, чи є застосування насильства самоціллю або застосовується для досягнення іншої мети, мотивація правопорушення є насильницькою. А ця риса властива саме умисним правопорушенням. Що ж стосується необережних правопорушень, то, на наш погляд, наслідки у вигляді заподіяння фізичної шкоди не є самим насильством, тобто цілеспрямованою вольовою діяльністю.

Механізм умисної протиправної діяльності як найбільш повний містить 3 основних блоки: 1) мотивацію правопорушення; 2) планування протиправний дій; 3) виконання правопорушення і настання наслідків. Тільки в третьому блоці ми маємо справу з правопорушенням як зовнішнім актом суспільно шкідливої і протиправної поведінки. Кожний із трьох основних блоків механізму протиправної поведінки являє собою складне утворення, що містить психічні стани і процеси, вплив зовнішнього середовища, рішення, що приймає людина і зворотні зв'язки [1, с.33-34].

Процес мотивації правопорушення запускається з актуалізації потреби, тобто відчуття нестатку в чому-небудь. Як показують кримінологічні дослідження, у якості актуальних життєвих потреб можуть виступати різні фактори. А саме матеріальні, моральні, фізіологічні потреби і потяги людини, життєві плани суб'єкта або інтереси людини, що усвідомлює свої спонукання тощо.

Що стосується мотивації агресивних (насильницьких) злочинів проти членів сім'ї, то в ній необхідно розрізняти дві ситуації: перша група правопорушень носить корисливий насильницький характер. У цьому випадку корисливий мотив поєднується з насильницькою формою його задоволен-

ня. Як свідчать кримінологічні дослідження, найчастіше такі злочини проти членів сім'ї викликані алкоголізмом майбутнього злочинця. Щоб якнайшвидше задовольнити нагальну потребу в спиртних напоях, вони виносять з дому все, що представляє хоч якусь цінність. І коли їм хтось стає на заваді, йдуть на крайні міри, аж до вбивства [2, с.52]. Мають місце також факти убивств на замовлення.

До другої групи відносяться чисто насильницькі (агресивні) правопорушення. За результатами вивчення матеріалів судової практики, їхніми мотивами частіш за все виступають помста, особиста ворожнеча, хуліганські спонукання при алкогольному сп'янінні, ревнощі. Якщо ж звернутися до досліджень психологів, то результат буде дещо іншим: на перше місце виходять потреби в соціальному спілкуванні і самозбереженні особистості. Це, на думку фахівців, потреба в спілкуванні; у визнанні; у безпеці; у збереженні і підвищенні престижу або статусу; у лідерстві; у домінуванні й ін.

Необхідно підкреслити, що людська потреба для того, щоб породити мотив поведінки, у тому числі і протиправної, повинна актуалізуватися, тобто перетворитися зі схованої, пасивної форми в активну, явну. Прагнення негайно або, у всякому разі, швидко задовольнити цю потребу виникає, як правило, під впливом яких-небудь зовнішніх обставин. Так, потреба в самоствердженні стає більш гострою при її обмеженні. Тобто актуалізація потреби відбувається в результаті взаємодії особистості з об'єктивним соціальним середовищем – із проблемною ситуацією, тобто сукупністю обставин, що вимагають виходу, негайного прийняття рішення.

Життєва ситуація може тривати місяцями або ж бути надзвичайно швидкоплинною, може спровокувати злочин, стати для нього підходящим приводом, але може і перешкоджати його здійсненню. Це, наприклад, труднощі матеріального характеру, що виникли; сімейний або побутовий конфлікт тощо.

Нерідко проблемні ситуації створюють або ускладнюють самі їхні учасники. Прикладом може служити наступний випадок, наведений газетою «Факти» 15 лютого 2003 р. Електрослюсар шахти «Добропільська» Сергій Кучков полюбив молоду незаміжню жінку і мав намір з нею одружитися. Але справа в тім, що Кучков був одружений і мав двох дітей. Обміркувавши стан справ, Сергій прийшов до висновку, що якщо він розлучиться з дружиною, то житло і майно довереться розділити, а це небажано. Більш вигідним він вважав убивство. Тому він за 500 доларів «замовив» свою дружину приятелю. У цій справі чітко видні мотивуючі обставини: первісне спонукання – особистий потяг; довгострокові плани коханців; проблемна ситуація, надмірно перебільшена і перекручена; корисливі спонукання злочинця. Усе це по'єдналося в єдиний злочинний задум, який і був здійснений [3].

Насильницька (агресивна) орієнтація особистості характеризується такими стереотипами поведінки, що включають насильство як звичний засіб досягнення мети, допускають не спровоковані агресивні реакції на поведінку іншої особи. Цій орієнтації властива байдужість до людського життя, жорстокість, зневага до норм поведінки. Кримінологи зауважили, що зростання конфліктів у побуті, родині, на виробництві, жорстокість ведуть до

того, що кримінальне насильство перетворюється в повсякденний, звичний спосіб вирішення міжособистісних конфліктів для значних шарів і груп населення [4, с.175].

Наступний етап – планування, під час якого кристалізується, оформляється задум правопорушника і злочин з абстрактного наміру перетворюється у відчутну реальність. Але в цей час його ще не пізно зупинити, тому даній стадії необхідно приділити увагу. Перш, ніж мотив правопорушення реалізується в конкретному вчинку (або серії вчинків), суб'єкт має обмірковувати ситуацію і прийняти ряд рішень. Ці рішення заздалегідь не визначені, їх треба вибрати і здійснити. Визначаються спосіб, місце, час та інші обставини. Якщо в злочині є співучасники, розподіляються їх обов'язки [5, с.88]. Варто зауважити, що кваліфіковане планування в реальній практиці зустрічається не так часто. На думку експертів, досить ретельно планувалися від 25 до 30% злочинів проти особистості. В інших випадках злочин здійснюється спонтанно, швидкоплинно – під впливом афекту, під час сварки, під впливом виниклої ситуації, у стані сп'яніння, по підбурюванню співучасника і т.п. Не розробляють планів дій більшість правопорушників-підлітків; планування утруднене і для деяких категорій психопатів.

Заключна стадія злочинної поведінки – вчинення злочину. Саме на цій стадії найбільше повно виявляються зовні антигромадський склад особистості, злочинний намір, рішучість досягти настання злочинного результату.

Жоден учинок людини не відбувається у фізичній або соціальній ізоляції; по суті справи майже кожна дія (бездіяльність), що має соціальний характер, є реальною або потенційною взаємодією з іншими людьми. Якщо ж подивитися на здійснення правопорушення з погляду міжособистісної взаємодії, то можна виділити щонайменше три групи ситуацій, кожна з яких має профілактичний аспект.

По-перше, це взаємодія злочинця і жертви. Істотне значення для виконання плану злочинця має поведінка жертви: чи буде потерпілий пручатися насильству або погрозам, і якщо – так, то в якій мірі якими засобами. Активний або пасивний опір потерпілого, крики про допомогу, застосування зброї, поява свідків тощо – усе це здатно істотно вплинути на дії злочинця, змінити його плани або зовсім їх зірвати [1, с.126].

На думку вчених, можна виділити три види поведінки жертви: нейтральна; соціально-активна (протидія злочинцю); негативна поведінка (порушення майбутнім потерпілим моральних або правових норм), причому приблизно в 11% випадків майбутні жертви не тільки брали участь у конфлікті зі злочинцем, але й самі провокували вчинення ним злочинних дій. Це говорить про значний «резерв» можливостей для попередження злочинів. Роз'яснення громадянам елементарних правил поведінки в небезпечній обстановці, запобігання ризикованих контактів із правопорушниками можуть якоюсь мірою скоротити число насильницьких правопорушень.

Як звичайно розвивається контакт насильницького злочинця з жертвою, що веде себе необачно або агресивно? Американський дослідник Д.Лакенбілл, що вивчав конфлікти, які закінчилися убивством, малює наступну характерну послідовність подій при ескалації конфлікту: а) майбут-

ня жертва ображає майбутнього злочинця; б) той розцінює ці дії як ворожі і відповідає викликом або нападом; в) майбутня жертва не підкоряється викликові і завдає відповідного удару; г) злочинець розправляється з жертвою.

Було б, однак, невірним зводити конфлікти у сім'ях винятково до їхньої деструктивності. Очевидно, вони містять у собі дві можливості, у тому числі і конструктивну. У всякому разі, вони можуть стимулювати необхідні зміни, орієнтувати їхніх учасників на рішення проблем, що виникають, а також на більш реалістичну самооцінку. Певну допомогу в цьому можуть надавати кваліфіковані психологи, а також родичі, сусіди, колеги по роботі.

Друге коло осіб, про які варто сказати, це співучасники. Третє – найближче побутове оточення злочинця. Причому у відношенні злочинів і правопорушень проти членів родини має‌ться особливість збігу цих двох категорій. У сфері злочинів проти членів сім'ї нерідкі випадки вчинення групових злочинів. Так, досить поширені факти убивств, побоїв, інших видів насильства у відношенні дітей, що вчиняються обома батьками.

Не дуже давно сторінки газет обійшла звістка про найскандальніший за останні кілька років судовий процес, що почався у французькому місті Ажен. На лаві підсудних виявилися 13 чоловіків і жінок у віці від 29 до 74 років – члени однієї родини. Вони обвинувачуються в груповому інцесті, зґвалтуваннях неповнолітніх і сексуальних нападах. Поліція довідалася про те, що відбувається, випадково від сусідів, що стали мимовільними свідками зґвалтування 16-літнім підлітком своєї молодшої сестри. Неповнолітній ґвалтівник не розумів, що зробив щось протизаконне, і заявляв, що в них у родині подібні відносини є справою звичайною. З ним, наприклад, таке проробляють з п'ятирічного віку і дід, і батьки, і дядьки.

Як установило слідство, головним ґвалтівником у цій родині був дід. Він за згодою і при особистій участі своєї дружини піддавав сексуальним знущанням кожного зі своїх чотирьох дітей. Ці діти виросли і стали проробляти те ж саме зі своїми дітьми. Дід та баба активно допомагали їм «виховувати» онуків. Усього їх у родині десять. Вік самих молодших жертв не перевищував року! Третьому поколінню приходилося важче за всіх. Їм діставалося від діда, батьків, дядьків і тіток, старших братів [6].

Однією з важливих кримінологічних категорій, характерних для процесу вчинення правопорушення, є умови, що йому сприяють. До них відносяться особливості місця і часу, необхідна оснащеність злочинця (зброя, підручні засоби, транспорт), а також наявність різних предметів і обставин зовнішнього світу, які полегшують вчинення злочину, роблять його успішним). Так, за даними проведених досліджень, у більшості випадків кримінальному насильству сприяла наявність у винного знаряддя злочину, на другому місці – перевага злочинця у фізичній силі над потерпілим; далі – відсутність осіб, що можуть перешкодити злочину; безпомічний стан потерпілого; наявність співучасників. Умови, що сприяють здійсненню злочину, нерідко створюються самим злочинцем.

Усунення таких умов – задача наскільки важлива, настільки одночасно і складна. З цією метою можуть бути застосовані:

1) заходи, що підвищують труднощі здійснення злочину (наприклад, ускладнення доступу до злочинної мети; відволікання правопорушників; обмеження сприятливих злочину факторів);

2) заходи, що підвищують ризик при вчиненні злочину (офіційне спостереження поліції в будинках і на вулиці; використання технічних пристроїв, телевізійних камер і ін.);

3) заходи, що зменшують вигоду від вчинення злочину (фізичне видалення потенційних об'єктів) [1, с.136].

Крім того, у деяких випадках досить ефективними є заходи профілактики з опорою на громадськість (індивідуальна робота з потенційним правопорушником, вирішення сімейних конфліктів, робота в школі, працевлаштування звільнених з місць позбавлення волі й ін.).

Важливою задачею залишаються загальне попередження (соціальні заходи) і рання профілактика, спрямовані на ліквідацію причин злочинів, пов'язаних з особистістю злочинця й умовами життя людей.

Список літератури: 1. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: Учеб. пособие. М, 1998. 2. Головкін Б.М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. Х., 2004. 3. Коростелева О. Решив привести в дом новую «любимую женщину» , отец двоих детей за 500 долларов заказал свою супругу приятелю// Факты и комментарии, 15.02.2003. 4. Антонов-Романовский Г.В. Социальные аспекты криминального насилия и национальная безопасность // В сб.: Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. Вып. 8. М., 1995. 5. Зелінський А.Ф. Кримінологія. Начальний посібник. Х.,2002. 6. Терех Н. Из поколения в поколение взрослые члены семьи насиловали… своих детей и внуков // Факты и комментарии. №11, 23.01.2004

Надійшла до редколегії 24.09.04

О.В. Мельник

СУТНІСТЬ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВИМАГАНЬ

Згідно зі ст.1 Закону України «Про прокуратуру» прокурорський нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, органами державного і господарського управління та контролю, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими Радами, їх виконавчими органами, військовими частинами, політичними партіями, громадськими організаціями, масовими рухами, підприємствами, установами й організаціями, незалежно від форм власності, підпорядкованості та приналежності, посадовими особами та громадянами здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами.

Прокурорський нагляд, як вірно зазначає О.О. Шандула, є однією з форм державної діяльності, мета якої – забезпечення точного і однакового розуміння й застосування законів [1, с.169].